

מיכאל גרינצויג

אומניבוס אבטובוס ועגלה מכונית

על מקצת מונחי
תחבורה בעברית
בראי העיתונות

מן האבטומוביל אל המכונית

לפני כניסת ה"מכונית" לשימוש בלשונו, אפשר למצוא בעיתונות העברית את המילים "אוטומוביל", "אוטומוביל" ב"וי"ו כפולה, או "אבטומוביל". מילה זו מורכבת משתי מילים: Auto – "עצמי" ביוונית, ו-mobilis – "מונע" בלטינית, כלומר רכב הנע מעצמו. נראה שבתחילת הופעתה בעיתונות העברית סברו העורכים שדרוש הסבר לקוראים. כך, בעתון "הצפירה" מיום 2.6.1898 מסופר "כי עזב זולא את פאריס ב'אוטומוביל' (מרכבה בלי סוסים)", וכעבור חמש שנים (11.3.1903) נכתב באותו עיתון כי "הבאטיריא [סוללה]... תוכל להניע אוטומוביל (עגלה הולכת מאליה) כבד עם שני נוסעים". ב"השקפה" מיום 21.8.1907 מסופר על הרב חכים מצפת שנדרס על ידי "עגלת אוטומוביל" בקהיר, וביום 29.5.1908 מובאת בשורה לבדווים

ההתפתחות הטכנולוגית המתמדת מחייבת להמציא מילים חדשות בעברית למושגים ולכלים שהומצאו זה מקרוב. אחד התחומים בו ניכר פיתוח טכנולוגי מואץ הוא תחום התחבורה. לא תמיד קנו להן המילים החדשות שביטה בעברית: כך היה עם ה"לקטנית" – מונית שירות, וגם ה"חטפנית" הקרויה בפי העם "חאפר" (מילה יידישאית). ה"מונית", לעומתן, השתקעה היטב בלשונו. יש מושגים שנשארו בלעז, כמו ה"אוטובוס" שלא נמצא לו תחליף עברי; ויש מילים המשמשות זו בצד זו, לעז בצד עברית, כמו האוטו והמכונית.

בשנת 2012 ראה אור "המילון למונחי תחבורה" מטעם האקדמיה ללשון העברית. במילון 1,800 ערכים מתחומים שונים של התחבורה, אך במאמר זה נתרכז בהופעתם של כמה מכלי התחבורה בעיתונות העברית.

בנגב: הממשל העות'מאני יביא "מכונת אוטומוביל" להחלפת הגמלים בנשיאת התבואה מעוג'ה לבאר שבע.

בעיתון "החבצלת" מיום ב' בניסן תרס"ח (1908) אנחנו קוראים על המכונת הראשונה שנראתה בארצנו: "האדון טשארלס גלידדען מבאסטון, אחד מהאורחים החדשים שבקרו את עירנו, הביא עמו מחוץ לארץ אוטומוביל [כך! בהגייה יידישאית] אשר עלה בו מחיפה ליפו ומיפו הנה, ויטייל בו מסביב לעיר הקודש איזו ימים". בשנות ה-30 קוצר האוטומוביל למילה "אוטו", כפי שקרה גם בלשונות אחרות (גרמנית ועוד). מי לא מכיר את "הדואר בא היום באוטו האדום" של נעמי שמר, או את שיר הילדים של פניה ברגשטיין "האוטו שלנו גדול וירוק"?

אך לאוטו יש גם חלופה עברית: "מכונת", הגזורה מהמילה "מכונה". במקרא, מילה זו מצויה במשמעות של פן (בסיס לכיורי הנחישת במקדש שלמה - מלכים א' ז, לח), ובלשון חז"ל במשמעות של כלוב. אך המכונה הפועלת על אנרגיה והופכת אותה לאנרגיה אחרת, נכנסה לעברית על פי הדמיון במצלול למילה היוונית "מֶכְאָנָה" - מתקן שנוצר בידי אדם. מילה זו מצויה גם בלשונות האירופיות, כגון machine באנגלית ובצרפתית, או machina בלטינית. פרסומת בעיתון "החבצלת" מיום 8.3.1889 מציעה "כל מיני מכונות לעבודות השדות והכרמים! מכונות בית הבד לזיתים [...] מכונות להוציא יין מהענבים [...] מכונות ריחים [...] מכונות דישה [...] מכונות זריעה [...] ועוד. ב"החבצלת" מ-1895 נכתב "חיים אנחנו בדור המכונות, מכונות ממכונות שונות אשר לא שערור אבותינו". אך מצאנו גם השימוש במילה מכונת בא לציון מכונה ולא כלי תחבורה, כגון "מכונת קיטור לאריגה" בעיתון "הזמן" מיום 12.4.1910. אחד השימושים הראשונים של המילה "מכונת" ככלי תחבורה, מכונה שנוסעת ממקום למקום, מופיע בידיעה מרעישה בעיתון "המגיד" מיום 10.2.1864 על מין כסא גלגלים ממונע:

ויעש לו כסא אשר ילך על אופנים, אל כל מקום אשר יהיה על רוח בעליו ללכת שם ילכו האופנים, כי יטלטלם ויגיעם

מקומו על ידי מכונה (מאשינע). [...] ויביאו אותו עד סמוך לחצר המלך אשר בליוואדיא, שם ישב על כסא מרכבתו ויניע את מכונתו ויבא עד לפני בית המלך [...] ויגידו למלך לאמור הנה איש עברי בלא רגלים גם אצבעות ידיו נכרתו יושב על כסא מכונת ובידו מכתב.

כעבור יובל שנים, בראשית המאה ה-20, מופיע הצירוף "עגלה מכונת" בעיתונים שונים. "הצבי" מיום 28.10.1908 דיווח על תאונה קטלנית ב"עגלה מכונת", ובית מלון בהר הלבנון הציע לאורחיו בפרסומות מ-1909 "עגלה=מכונת הולכת בכל יום מבירות עד בית-המלון". יתכן שהמילה "מכונת" שימשה תחילה לאו דווקא כשם עצם, אלא כשם תואר לרכב - שכונתו "מכאני" (במקומות שונים נכתב התואר "מוכני"). כך, ב"השקפה" מיום 9.10.1907 נזכרת "תכנה [תחנה] מכונת [...] להמכונות המכונות של העשירים המופלגים". המילה "מכונת" והמילה "אוטו" משמשות היום זו בצד זו, ושתיהן מציינות רכב במשמעות כללית: אוטו משא ומכונת משא, אוטו זבל ומכונת זבל. דומה שהמילה מכונת מציינת משלב גבוה יותר בלשון. האקדמיה ללשון עברית ניסתה לחדש שמות לסוגי מכונות נוספים, ובהם "משאית רכינה" למשאית שארזו המטען שלה ניתן להרמה וכך נשפך מטענה; חידוש זה לא נקלט. לעומת זאת, ה"מיכלית" וה"כבאית" נקלטו היטב בלשון המדוברת אבל לאמבולנס החיוני לא נתייחד שם עברי (בין ההצעות שנדחו: "חִישָׁנִית").

אוטומוביל, אוטובוס או אבטובוס?

המילה "אוטובוס" מורכבת גם היא משתי מילים: "אוטו" בשילוב המילה omnibus בלטינית, שפירושה "לכל" ובמאה ה-19 שימשה לציון כרכרה ציבורית, עם סוסים או בלעדיהם (המונח משמש כיום בתחומי הכלכלה, המשפטים והשיווק). באנגלית ובגרמנית קוצר האוטובוס ל-BUS, אולם בעברית נשארה המילה בשלמותה. בעיתונות הכתובה מצאנו את הצורות "אוטובוס", "אבטובוס" וגם "אומניבוס". כך,

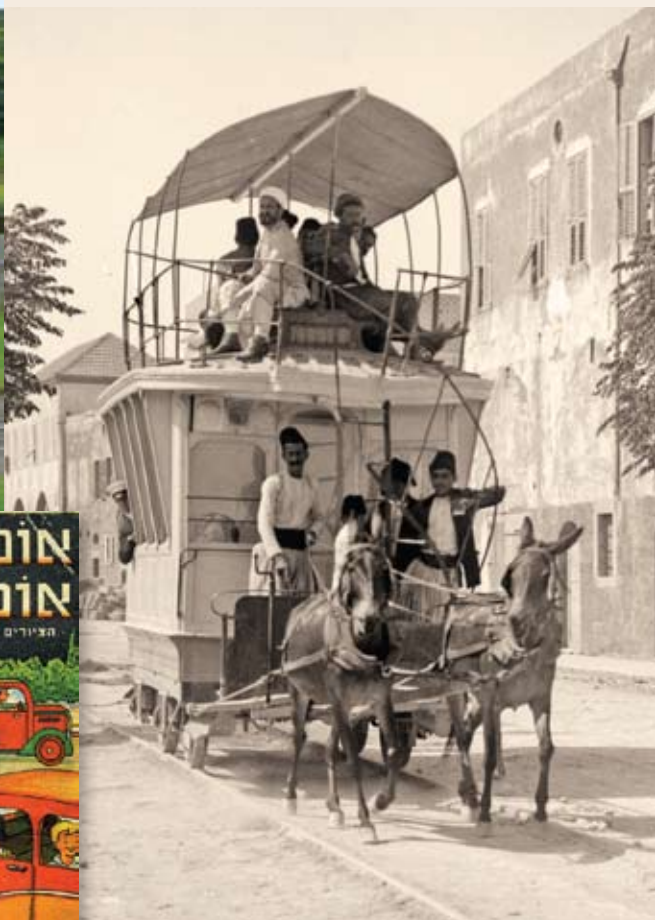
ב-1913.19.8 נכתב בעיתון "הצפירה": "עוד לא שמענו ועוד לא ראינו שום אומניבוס וכבר מודיעים שהבנק כבר תיקן כאלה בין ערים רבות". נראה שזהו אחד המקורות הראשונים להופעת האומניבוס בעיתונות העברית, שנמשכה לפחות עד שנות ה-50: בעיתון "דבר" מיום 20.8.1951 מביטחה הנהלת "דן" תנאים מיוחדים ל"נהגים ותיקים בעלי רישיון לנהיגת אומניבוס".

על האבטובוס או קוראים ב"דאר היום" מתאריך 30.12.1934, במדור "עשרה רגעים עם... מ. גולינקין": "[...] לפתע תפשתיו על יד אבטובוס של 'אגד'. בעת מאורעות תרצ"ו נכתב באותו עיתון, ביום 8.7.1936 "במשך רגעים אחדים היה אבטובוס זה מופקר ללא הגנה על נוסעיו". כעבור שני עשורים נכתב בעיתון "החירות" מה-23.4.1954: "אמיר ואנכי עלינו על אבטובוס רעוע". השימוש בכתוב "אבטובוס" נמשך עד שנות ה-60, וב"מעריב" מיום 10.9.1961 מסופר על פצועים ברומא "בהתפוצץ בקבוק מולוטוב בתוך אבטובוס". לאורך כל אותן שנים יש כמובן שימוש נרחב ב"אוטובוס" במקביל לצורות הנ"ל, ובמקרים נדירים אף יחד - מודעת פרסומת ביולי 1931 ממליצה "לקואופרטיבים של האוטובוסים הציבוריים" על מכונה חדישה "להדפסת כרטיסים בשביל אבטובוסים ציבוריים" אשר מביטחה "נומרציה אבטומטית". ייתכן שכתוב זה בא בהשפעת ההגייה הרוסית והפולנית למילה, הנשמעת בקרב הנוסעים גם כיום.

ידיעה מעניינת ב"דבר" מיום 2.8.1925 מלמדת על מצב התעבורה בפנית הרחובות אלנבי ונחלת בנימין בתל אביב. מסקר שערכה המשטרה מהשעה שש בבוקר ועד חצות עולה שעברו ברחוב: 627 אומניבוסים, 113 אבטובוסים קטנים, 568 עגלות משא, 221 מרכבות, 575 אופנים, 605 גמלים, 310 חמורים ו-60 רוכבים על סוסים. אכן, כבר בשנת 1925 - 16 שנה בלבד לאחר היווסדה - הייתה העיר העברית הראשונה הומה למדי.

שני גלגלים, הרבה מילים

האופניים נגזרו מהמילה "אופן" המופיעה במקרא במשמעות גלגל, ומאחר שמדובר

מימין למעלה - אומניבוס בטריפולי, 1900 בקירוב (אוסף המושבה האמריקנית, ספריית הקונגרס); מימין למטה - "האוטו שלנו" המקורי בדרך לתנובה, 1939 (באדיבות ארכיון יפעת) משמאל למעלה - אומניבוס לונדוני משוחזר (צילום: טרי פינגאר) משמאל למטה - "ביציקלעט" ויקטוריאניים (צילום: טרי פינגאר) במרכז - ספר ילדים, 1947 (באדיבות "קדם" מכירות פומביות)

"חרות" מיום 6.12.1956 על סגירת מפעל ש"קייזר פרייזר" הקימה בצפת "להרכבת קטנועים מדגם 'וספה'". אותו דגם היה מעורב באירוע דרמטי: "חרות" מיום 5.3.1957 דיווח על ההתנקשות בד"ר ישראל קסטנר כי "שכן על קטנוע 'וספה' רדף אחרי המתנקשים".

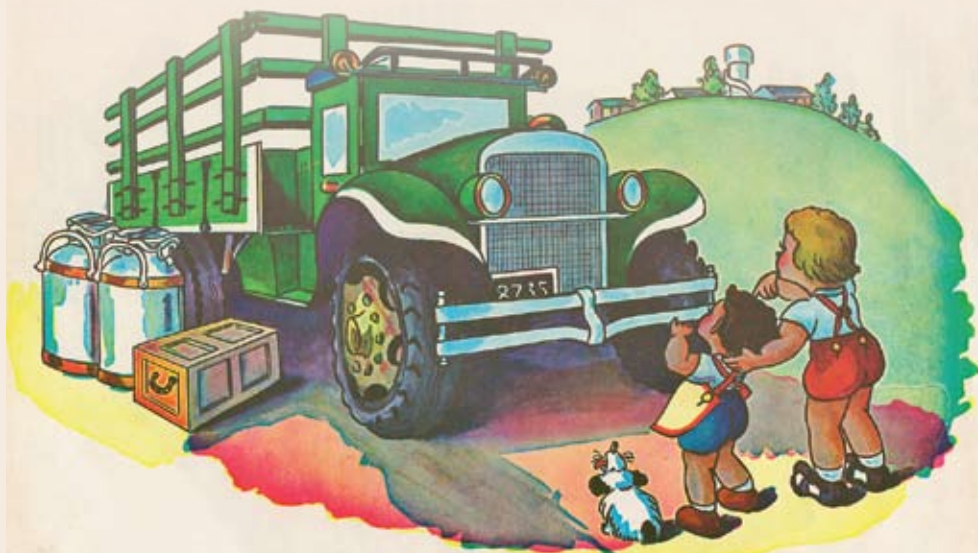
"המשטרה מודיעה"

"אין עוד 'טקסי' - יש רק מונית"

ביום שישי, 13.8.1948 מבשר "דבר" לקוראיו: "המשטרה מודיעה: כלי הרכב הידוע כיום בשמו הלועזי 'טקסי' - ייקרא מעתה בשם עברי 'מונית'. הקהל מתבקש לסגל לעצמו את המונח העברי ולהיגמל משימוש במילה הלועזית. זכרו: אין עוד 'טקסי' - יש רק מונית, מונית. מונית. כעבור יומיים מתלונן על כך 'מעריב': 'ואז אנו מצלצלים לתחנות טכסי: בבקשה לשלוח לנו מונית!... והתשובה אחת: 'אין לנו ברגע זה מונית!... כי בדבר אחד צדקה המשטרה: 'אין יותר טקסי' - ממש כנאמר בהודעתה. אבל גם מונית אין!"

המילה "מונית" הורכבה מהמילים "מונה" ו"מכונית", שכן הנוסעים משלמים לפי המונה. לפניה שימשה "טקסי" הלועזית, מילה שמקורה במתקן ה-taximeter (מילולית: "מונה גבייה") למדידת טווחי הנסיעה ומחיריה בכלי התחבורה הציבורית. בעיתונות אנו מוצאים את שלל המונחים שנסקרו לעיל כרוכים יחדיו: "הצפירה" מספר ב' 2.7.1931 על "שביתת עשרת אלפים אבטומובילים [...] מכל ערי פולניה הגיעו ידיעות בדבר שביתת האוטומובילים שפרצה אתמול. שובתים 3000 אוובוסים

[ה-ט' נשמטה] 7000 מכוניות טקסי" כיום דוחקת המונית את ה"טקסי", אך הוא לא נעלם מכבישי ארצנו. ניסיונה של האקדמיה ללשון עברית לקרוא למונית השירות המלקטות נוסעים בתחנות שונות בשם "לְקָטְנִית", ולמונית הלא-מורשית החוטפת מהן נוסעים שלא כדין בשם "חֲטָפְנִית", לא צלח. מוניות השירות נוסעות עדיין כשבצדן החאפרים הנוהגים ב"סְעוֹנִית" (מיני-ואן), ה"זוטובוס" (הלחם "זוטא" + אוטובוס: מיניבוס) וכמובן - האוטובוס.

"האוטו שלנו" בספרה של פניה ברגשטיין (איור: אילזה קנטור)

הקרונוע (קראוון) והרכינעו (segway). דומה שהאופנוע מופיע לראשונה בעיתונות העברית ב-1931, בדיווח ב"דאר היום" מיום 8.3.1931 על ביקור הנסיך מוויילס ואחיו בבואנוס-אירס כשהם "לבושים חליפות-אופנוע", ובעיתון "דבר" נמסר ב-7.9.1931 כי "המכבי" מסדר בחול המועד סוכות התחרות ברכיבה על אופנוע; שבוע לאחר מכן כבר תוארה פציעת הולך רגל בתל אביב בידי רוכב אופנוע. ב-10.3.1935 דיווח "דבר" על גידול במספרם של כלי הרכב בארץ, ובין היתר על גידול של 91.1% במספר האופנועים, שהגיע ל-995. הקטנוע, אחיו הצעיר והקל של האופנוע, נקלט היטב בשנות ה-50 בכבישינו ובלשונו. בטרם הומצאה מילה ייחודית בעבורו, כתבו "אופנוע" בצירוף שם היצרן. ב"מעריב" מיום 16.12.1955 הוצע למכירה "אופנוע חדש למכירה וספה", אך כעבור שנה דיווח

בשני אופנים נוצרה צורת הזוגי "אופניים". עד להמצאת צורה זו השתמשו במילה המשמשת ביידיש: "ביציקלֶט" ("בי" - שניים, בלשונות אירופיות). בעיתונות של בן יהודה "האור" מיום י"ז באולול תרנ"ב (1892), תוארה התכונה בירושלים לרגל חנוכת קו הרכבת יפו-ירושלים: "המונים המונים בעמק רפאים. איש ואישה, נער וזקן. יהודים, ערבים, יוונים, בני אירופה ובני אסיה ינהרו המונים המונים בדרך העולה חברונה, ועגלות תרוצנה רוץ ושוב וינושאי בני אדם' [כאן כתוב בהערה: ביציקלעט] ישאו רוכבים ורוכבות ושנים שלושה ילדים על כתפם" - כאמור היה זה טרם הומצאה חלופה עברית ל"ביציקלעט". במילונו של בן יהודה מפורט ההסבר לחידושו "אפנים": "מכונה על שני אופנים ירכב האדם עליה ויגיענה ברגליו ותרופך במהירות גדולה [...] נתחדשה בהשקפה בדבור בארץ ישראל ובעיתונים העבריים" (הכוונה לעיתון "השקפה" מיום 13.2.1908, שם נכתב ב"באור מלים": אפנים bicyclelette). ניקודה של המילה הוא מענין: בן יהודה מנקד במילונו אפנים בחולם חסר ובשווא תחת הפ', ואילו במילון אבן שושן ה"אופנים" זכו בחולם מלא ובפתח. ומן האופניים אל האופנוע. גם כאן מצוי הרכיב אופן, אליו מצורפת המילה "נוע". זהו הֶלְחֵם, שתי מילים המצטרפות לכדי מילה אחת (כאן אף עיצור משותף מחבר ביניהן). כך נוצר גם הקטנוע ("קטן" + "נוע"), גרסתו הקטנה של האופנוע, וכמוהו

קטנוע וספה: "גן עדן לשניים" (1962)

לעיון נוסף

1. האקדמיה ללשון העברית, מילון למונחי התחבורה היבשתית, תשע"ב.
2. מ' גרינצוויג, מים ואש מושכים כמו סוס, עת-מול, 185 (ינואר 2006), עמ' 18-19.